

Kulturmøter og utopier

BOKOMTALE: Kan vi overskride vår kulturelle bakgrunn og handle som om vi lever i et ingenmannsland der ingen partikulær tradisjon danner grunnlaget for våre vurderinger? Antologien *Terra Nullius* inneholder flere veibeskrivelser til dette utopiske stedet.

Av Ørjan Steiro Mortensen

Men borti landet som er ingenmanns vokser de vakreste blomster

Vysotsky

Terra nullius er et begrep brukt av de gamle romerne om ingenmannslandet, landområder som aldri har vært underlagt noen suveren stat. I antologien som bærer dette navnet, utgitt av Aalborgs universitet i 2013, får *terra nullius* en metaforisk betydning: Det dreier seg om muligheten for et virtuelt eller intellektuelt rom, befolket av mennesker fra forskjellige deler av verden, men som ikke er kontrollert av maktstrukturer implementert av en særskilt gruppe, institusjon eller kultur. Et rom der ingen i utgangspunktet må underkaste seg de allerede foreliggende fordringer, men som er fritt for alle beboere i fellesskap å definere.

Redaktørene Johannes Servan og Michael Paulsen problematiserer i lederartikkelen vår tids migrasjonsproblematikk, og spør seg om dagens voldelige sammenstøt mellom mennesker fra forskjellige kulturer kan motvirkes gjennom en identifisering med ingenmannslandet. Antologien som følger er et produkt av en rekke møter mellom fagfolk med forskjellig bakgrunn tilknyttet Nordisk sommeruniversitet, og har ulike intensjoner: For det første intenderer flere av tekstene i boka å gjøre oss oppmerksom på behovet for å tenke på tvers av kulturene med fokus på kulturell nyskaping, heller enn å fremheve multikulturalistisk toleranse i møtet med vår stadig mer komplekse demografiske situasjon. Andre tekster er eksplisitt pedagogiske, og gir råd for hvordan begrepet *terra nullius* kan brukes som rettesnor når man i en undervisningssituasjon må forholde seg til mennesker med forskjellig bakgrunn. Den tredje retningen boka trekker i, representeres ved flere av tekstenes utforskning av det konseptuelle rommet Terra Nullius.

Forfatterens håp er at dersom vi møtes som borgere av Terra Nullius kan vi innse at vår tids kultursammenstøt i virkeligheten er en enorm sammensmeltning, og at den form fremtidens kultur(er) kommer til å få ikke vil være definert av allerede etablerte kulturuttrykk som det er opp til oss å tolerere.

Raimon Panikkar

Selv om antologien peker i ulike retninger, og inneholder bidrag om så vel norske

barnehagelærerstudenters erfaringer på studietur til Kina, som en analyse av Goethes posisjon i verdenslitteraturen, er alle tekstene på en eller annen måte innoft Raimon Panikkars artikkel «Religion, Philosophy and Culture», publisert på nettsiden *polylog* i 2000.¹ Panikkar, som selv er en slags prototyp på en kosmopolitt, av katalansk og indisk opprinnelse, lanserer her begrepet om Terra Nullius som en utopi som det i vår tid er nødvendig å tilslutte seg. Uten å forholde seg dogmatisk til Panikkars utforming leker de forskjellige forfatterne med begrepet, og utformer tolkninger av dette ingenmannslandet som passer de respektive fagfelters horisont.

Det er utenfor rekkevidden til denne anmeldelsen å komme med en fullgod utlegning av så vel samtlige teksters poenger som Panikkars eget ståsted. Men i det følgende vil jeg forsøke å vise de mest sentrale poengene som kommer fram i antologien, slik at vi får en litt dypere forståelse av Terra Nullius, og begrepets potensielle betydning for de ulike diskursene.

De kulturelle regimene

Antologiens første del ledes an av Michael Paulsens artikkel «Kulturregimer og Samarbejde i det Flerkulturelle Samfund». Her peker han ut fire kulturelle «regimer», og disse diskuteres i lys av den velkjente disputten mellom Habermas og Taylor, som kulminerte under en konferanse i New York i 2009. Habermas, som stod for den diskursetiske, overgripende og nøytrale plattformen for offentlig ordskifte, kritiseres av Taylor, som mente de dypere, personlige og religiøse innsiktene ikke tas på alvor i en slik strukturert offentlighet. Han kritiserte Habermas' diskursetikk for å privilegere en vestlig opplysningstanke, som selv om den pretenderte å være universalistisk, i virkeligheten var kultursjåvinistisk og undertrykket verdier som harmoni og brorskap som man fant som sentrale bestanddeler i andre kulturelle rammeverk. Taylor, som tok utgangspunkt i autentiske erfaringer og ikke-reduserbare identitetsmarkører, ble på sin side kritisert av Habermas for ikke å anerkjenne muligheten for en reell kommunikasjon mellom kulturer.

Taylor hevder altså at Habermas' løsning ikke er god nok, da den påtvinger alle involverte en vestlig omgangsform, mens Habermas hevder at universalismen vi arver fra opplysningstiden er det eneste vi kan forholde oss til for å sikre oss mot at visse kulturer dominerer andre.

Den multikulturelle dialogen blir i begge disse filosofiske gigantenes versjon en *interkulturell* diskurs, der fokus må være på alles rett til, fra sitt eget opprinnelige ståsted, å uttrykke seg på en slik måte at det ikke undergraver andres mulighet til å gjøre det samme. Multikulturalismen koker i begges tilfelle derfor ned til muligheten til å formidle mellom de ulike mono-kulturelle ståstedene, som i seg selv ikke skal problematiseres. Begge mister av syne det Paulsens tekst kaller *transkulturalisme*, altså muligheten til å definere det interkulturelle landskapet på nytt, tre inn i Terra Nullius og den kommunikative prosessen og ende opp med et *nytt* kulturelt felt som ikke bare er en erklæring av våpenhvile mellom forskjellige «Terra Occupii» innenfor et og samme territorium.

Det nye og det gamle

Når man fremmer en diskurs for den nye virkeligheten som ikke anerkjenner nødvendigheten av å overskride de opprinnelige skillelinjene kulturene imellom, er det som om vi ikke virkelig tar inn over oss utfordringene vi står overfor. Når hver statsdannelses territorium er bebodd av en stadig mer kompleks befolkning, er det ikke lenger tilstrekkelig å se etter de autentiske røttene til de partikulære kulturenes verdensanskuelse. Er det mulig å overskride til og med opplysningstidens universalisme og nå et nytt, meta-kulturelt utgangspunkt, et kulturelt *tabula rasa*, der alle er likeverdige aktører fordi ingen av aktørenes kulturbakgrunnlegges til grunn? Neppe på et kulturelt makronivå. Men i de videre bidragene i antologien presenteres forskjellige tilfeller av overskridende kulturmøter, som i hvert fall til dels må sies å finne sted i ingenmannsland.

Trikset er, som Jonas Lillebø i sin tekst «Mellom et sted, et annet sted og ingen steder» fremhever, å se seg selv som den fremmede, som det den Andre ser, når den betrakter deg. Når to fremmede evner å møte hverandre på denne måten, åpnes etter sigende muligheten for et fritt kulturmøte der ingen av partene legger føringer. Dette overlappingsfeltet mellom to negative forståelser er det Terra Nullius fra hvilket nye kulturformer kan vokse og forgrene seg utover i en fruktbar utvikling.

LES OGSÅ: [Kulturelle forgreiningar](#)

Nettopp forgreiningbegrepet (*branchement*) er sentralt for Lillebø. Begrepet benyttes av den franske antropologen Jean-Loup Amselle og betegner prosessen der nye kulturuttrykk oppstår. Han setter dette opp mot et begrep om *kulturell hybridisering*, som for Lillebø smaker for mye av biologisk substansenkning. Partikulære kulturer er alltid-allerede situert blant andre kulturer. Dette må ses på som selve mulighetsbetingelsen for en særegen kulturell identitet overhodet. Det er dermed relasjonen mellom forskjellige kulturer som former ideen (illusjonen?) om den partikulære kulturens substansielle selvstendighet i utgangspunktet. Et substansialistisk kultursyn finner vi for eksempel hos Johann Gottlieb Fichte, eller i mer moderne tid i Samuel P. Huntingtons *Clash of Civilizations*. Selv om hybridisering som metafor viser til hvordan nye kulturuttrykk oppstår i møtet mellom forskjellige kulturer, henger fortsatt forståelsen av hver enkelt kultur som en opprinnelig og selvstendig art igjen. Som Lillebø sier: «Altså er *kulturelle møter* mer fundamentale enn skillet mellom kulturer» (106, forfatterens kursivering). Merk at det ikke står interkulturelle møter. Slike «genealogiske koblinger» er transkulturelle, da de i ethvert tilfelle genererer noe nytt inn i den aktuelle kulturelle systematikken. Forgreining, som er en metafor hentet fra elektronikken, betoner kulturelle enkeltelementers behov for å stå i relasjon til andre kulturelle elementer for å fungere slik de skal. Det er *koblingen* mellom elementene som er det essensielle, og

en elektrisk forgreining er også en *omkobling* (som tillater en dreining av den elektriske strømmen i en ny retning. Det sentrale er at koblingen og omkoblingen kan tenkes samtidig i forgreiningsmetaforen.(...) Med andre ord uttrykker det brudd og kontinuitet samtidig. (106, forfatterens kursivering)

Menneskets kulturelle verden, det som liksom ligger imellom de aktuelle koblingene, ses på som et slags genealogisk nullpunkt, et ingenmannsland der transkulturelle prosesser alltid-allerede er i ferd med å koble av og på de ulike elementene som til enhver tid bidrar til å definere identiteten til kulturen.

Diskurser og analyser

Mer konkret blir det i antologiens andre del, *Analyser*, som starter med Karen Bjerg Petersens tekst «Utfordringer for transkulturelle prosesser». Bevæpnet i Foucaults diskursteoretiske arsenal begir Petersen seg ut på en svært interessant undersøkelse av de kulturelle oppdragelsesmekanismer i det danske samfunn, som siden 2003 har avkrevd en eksamen i kulturforståelse av sine potensielle nye landsmenn som kriterium for statsborgerskap. Hvilket kultursyn ligger egentlig til grunn for utformingen av undervisningen?

Med utgangspunkt i Panikkars forståelse av monokulturalisme, undersøker Petersen om ikke denne utprøvingen av voksne innvandrere har røtter i en essensialistisk forståelse av den danske nasjonalstat som danskenes opprinnelige kulturelle habitat. I tråd med den stadig økende kompleksiteten i den danske befolkning har den diskursive kampen om den danske kulturen spisset seg til. Som motsats til transkulturelle tilblivelsesprosesser som vokser ut av den nye virkeligheten hevdes behovet for å bevare og beskytte en opprinnelig «dansk» kulturell horisont, liksom mot forurensning utenfra. Slik svekkes grobunnen for de transkulturelle prosessene, og de som faller utenfor den anerkjente homogene definisjonen underlegges beherskelsesregimer som forsterker motsetninger i samfunnet.

Ut over Petersens tekst består del II av de pedagogisk vinklede tekstene «Hva skjer når norske barnehagelærerstudenter møter kinesisk samfunn, kultur og barnehage?» av Åsta Brikeland og Siv Ødemotland, og «Den episodiske livsfortælling – et mulig transkulturelt møtested?» av Maria Refer. Her blir konkrete erfaringer fra undervisningssituasjoner analysert i lys av begrepet om transkulturalisme, og de drøfter forskjellige pedagogiske strategier i møte med ukjente kulturer. Målet for den pedagogiske utvekslingen kulturene imellom blir å se igjennom forskjeller i undervisningsstrategi, slik at det som er felles og ikke tilhører en særskilt kultur kan stå frem som det sentrale, og avgrunnen mellom en selv og den Andre transformeres til det fruktbare ingenmannsland der transkulturelle prosesser kan vokse frem.

Det utopiske?

Terra Nullius' tredje del er viet utopier. I den første teksten «Basisindkomst som transkulturelt perspektiv» drøfter Christian Ydesen og Erik Christensen ideen om *basic income*, et universalisert system av borgerlønn, og hvorvidt forskjellige utforminger av denne ideen er nyttige for utviklingen av det transkulturelle ståsted. Forfatterne bruker Johan Galtungs minimumsdefinisjon av fellesmenneskelige behov, og hevder at utopien om et sosialøkonomisk sikkerhetsnett må ta utgangspunkt i en så vid definisjon som denne, for å unngå at borgerlønn-strategien ikke bare blir

et verktøy for utbredelse den individualistiske vestlige økonomiske liberalismen. Begreper om *basic needs* sammen med en ide om økologisk bærekraft later til å kunne fungere som et transkulturelt Terra Nullius, som universell borgerlønn kan vokse ut fra - med eller uten FN som garantist.

Den neste artikkelen, «Reisen til Terra Nullius» av deleuzianerne Oleg Koefoed og Michael Paulsen, er en ganske annen affære. Her blir vi tatt med på fem forsøk på å trenge igjennom til Terra Nullius, og forskjellige mulige erfaringer av ingenmannslandet vikles ut og får kontrastere hverandre. I utgangspunktet er menneskelig eksistens overhodet et ingenmannsland, der forskjellige inntrykk overlapper, og det som binder sammen disse erfaringene, *det som vi selv er*, blir et ingenmannsland imellom elementene i den komplekse erfaringen av for eksempel lysflimmeret fra pc-skjermen, smaken av kaffen i munnen og lyden fra radioen i det fjerne. Terra Nullius er den finitte eksistensens utgangspunkt, og det gjelder å finne vinduer inn mot dette udefinerte som følger all konkret erfaring som en skygge:

Terra Nullius er den spenning, der etableres som et tid-rum kontinuum mellom hver eneste overgang, hver ubestemthet, hver apori, i forholdene, der oppstår i tilblivelsesbevegelserne mellom stof, fortætning og abstraksjon. (255, forfatterens kursivering)

I seg selv er Terra Nullius et udefinert intet, som kan eksemplifiseres gjennom bildet av en grense mellom to territorier, som dersom man zoomer stadig lengere inn på den, stadig blir mindre og mer usynlig, men som likevel er uomgjengelig for at de to territorier skal kunne utdefineres i forhold til hverandre.

Derfor er ikke Terra Nullius et land vi kan bebo. Men det er et område vi kan komme til å beskue, liksom ut gjennom vinduet, et jomfruelig land forbi alle kulturers utforming. Som artikkelforfatterne sier: «Set fra kulturens perspektiv er der intet *mellom* kulturer.» Man har sin egen kulturelt definerte forståelse, også av den andre kulturen, og i utgangspunktet tilhører «den andre kulturen» din egen kulturelle forståelseshorisont. Men fra dette «intet/mellom» oppstår stadig nye fenomener, praksiser, språk og forståelser i utvekslingen av erfaringer mellom mennesker av ulik kultur. Det en tar til seg og lærer av fra den andre kulturen kommer ikke fra «den andre kulturen» slik vi allerede har forstått den. Den kommer «ingensteds» fra, fra Terra Nullius.

LES OGSÅ: [Misnøye beveger ikke verden](#)

Ved hjelp av Adornos negative dialektikk skisseres tre metoder, eller «dialektiske tricks», som skal kunne hjelpe med å holde døren til Terra Nullius på gløtt. Det første dreier seg om å begrepsliggjøre ikke-identitet, slik at «begrepsliggjøringens hybris» ikke rammer oss og sementerer oss som monokulturelle kykloper. Det andre dreier seg om bevisst å omtale fenomenene i de aspektene som faller utenfor den gjengse begrepslige definisjonen av fenomenet. Slik blir en videre mulighetsfelt for tilnærmingen til fenomenet åpnet, og fra begrepets dunkle ytterside, Terra Nullius, fremstår nye fenomener som løser opp i begrepenes imperialistiske virkning på forståelsen.

Det tredje trikset er å vedkjenne seg rollen som idiot, gjennom å ta på seg rollen som negativ dialektiker, og uttale seg om det negative, selv om man hele tiden er klar over at det ikke lar seg gjøre å oppnå uttømmende kunnskap om det negative: «Han må opstille prinsipper eller utlede prinsipper der, hvor det dybest set ingen prinsipper gjælder» (278).

Mot slutten av denne teksten går forfatterne til Gilbert Simondons, Gilles Deleuze og Bernard Stiegler's begrep som omhandler ontogenese, *transduksjon*. Det mellomrom som finnes mellom aktuelle systematikker, som for eksempel får et grunnstoff til å utkrystallisere seg i en ontogenetisk hendelse, kan også forstås som Terra Nullius: «en udspændthed, der fordrer både det stofflige, det abstrakte og den flimrende spænding mellom det, der var, det, der er, og det, der endnu ikke er» (287).

Denne teksten er interessant da den *ikke* ser på Terra Nullius som et utopisk sted som må kjempes fram (til tross for plasseringen under kapitlet *Utopier*), men forsøker å gjøre leseren var på alle kulturers selvoverskridende tendens og at «alle sprog/lande dybest set altid er ingens og alles» (291). Det didaktiske poenget er heller å frigjøre leseren fra identitetsangst og fanatisme, og å åpne mottakeren for det alltid like nærværende ingenmannsland bakenfor våre umiddelbare, kulturelt definerte forståelser.

De vakreste blomster

Antologien kan og bør tilnærmes som en stor verktøykasse, der du fint kan legge igjen noen av redskapene til fordel for andre, dersom det er disse du har bruk for i skrivende stund. Å lese alle tekstene i suksesjon førte imidlertid til en viss frustrasjon over det faktum at Terra Nullius-begrepet brukes på så vidt forskjellige måter, og en undres på om disse menneskene overhodet har lest den samme Panikkar. Er Goethes overskridelse av den tyske folkediktningen til fordel for en såkalt verdenslitteratur på linje med Galtungs forsøk på å overskride de lokalt definerte forståelsene av menneskerettigheter?

Det later til at alle som streber mot universalismen kan få innpass i ingenmannslandet. Men hvilken type universalisme er så universell at den kvalifiserer som et ingenmannsland? Et kritisk blikk på Panikkars eget begrep, som utrøstelig er situert i en vestlig opplysningstradisjon, kunne med fordel vært inkludert i antologien. Jeg kunne også ha nevnt at noen av tekstene godt kunne vært underlagt ytterligere korrekturlesning, og at det teoretiske grunnlaget for enkelte av tekstene virker dårlig bearbeidet, slik det ofte er tilfellet i ymse forskningslitteratur.

Ikke desto mindre er det utvilsomt en og annen vakker fiol å finne mellom linjene, og *Terra Nullius* bør betraktes som et verdifullt bidrag til og videreutvikling av den skandinaviske debatten om innvandring, kulturutvikling og identitet.

Noter

¹ <http://them.polylog.org/1/fpr-en.htm>